

A GIMNÁZIUMI LÉLEKTAN OKTATÁS 1867 ÉS 1989 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE. RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL RENDSZERVÁLTOZÁSIG

Müller Vanessa¹, Bárány István²

¹ SZTE BTK Pszichológiai Intézet, muller.vanessa@edu.u-szeged.hu

² SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Napjainkban a pszichológia-oktatás a középiskolák tananyagának elhanyagolható részét képezi. Nem volt azonban ez így Magyarországon a 19. század végén, és azt követően. Jelen tanulmány az 1867-es Kiegyezés és az 1989-es rendszerváltás közötti hosszú és komplex történelmi időszakot tekinti át a pszichológia-oktatásának alakulása szempontjából, az államilag szabályozott általános gimnáziumokban. Bemutatjuk az első középiskolai törvényt és az ahhoz tartozó tanterv tartalmát, és kitérünk a gimnáziumi lélektan-oktatást szabályzó első dokumentumra. Példákat adunk a korszak középiskolai tankönyveiben foglalt tartalmakra, fókuszba helyezve a középiskolai lélektan-oktatás első középiskolai programját. Ezt követően tantervek, illetve az azokat alapozó pártdirektívák, valamint a Lénárd Ferenc nevével fémjelzett tankönyvek alapján követjük a fejleményeket a kommunista hatalomátvétel után egy évtizeddel kezdődő újrarendezés, illetve az 1960/1970-es évek "aranykorában". Szemelvényeket adunk a tankönyvek ideológiai hatásokról nem mentes ismeretanyagának tartalmából, illetve arról, mennyiben felelt meg az oktatás a tantervi céloknak. Emellett az időszakban pezsgő, széleskörű szakmai diskurzusból is felvillantunk néhány mozzanatot, amelynek eredményeként végül a pszichológia választható tantárgy lett. A tanulmány a fakultatív tanterv és a hozzá tartozó tankönyv áttekintésével zárul. Munkánk nem öleli fel az egyházi intézmények, tanodák és a mai nomenklatura szerinti szakképző iskolák és a technikumok adta kereteket – ezek vizsgálata a jövőben kiemelt figyelmet igényelhetne.

Kulcsszavak: lélektan-oktatás, pszichológia-oktatás, fakultatív pszichológia, középiskolai tanterv, első középiskolai program, Kornis Gyula, Lénárd Ferenc

Köszönetnyilvánítás: Hálásak vagyunk Szokolszky Ágnes tanárnőnek, hogy folyamatosan figyelemmel kísérte munkánkat és türelemmel segített, ahol és amikor arra igényünk mutatkozott. Továbbá köszönjük Pléh Csaba professzor úrnak is, aki mintegy elindított minket a munkánk folyamatában, már azzal is, hogy megtisztelt bennünket válaszával és témánk szempontjából lényeges és általános összefüggésekre is rámutatott.

Az elmúlt száz másfél évszázad során nem egyszer merült fel, illetve valósult meg az általános gimnáziumokban a kötelező pszichológia (lélektan) oktatás Magyarországon. Nem véletlenül, hiszen ennek mindig is egyfajta, bár átfogóan és korszakokat átívelően nehezen definiálható, de általános személyiségfejlesztő hatást tulajdonítottak. Manapság azonban nincs kerettanterve sem, illetve a pszichológia helyi tantervek alapján történő középiskolai oktatása sem túl gyakori. A múlt fényében ez talán meglepő lehet – ezt a kérdést vizsgáljuk áttekintő tanulmányunk keretében.

Témánk kapcsán három dolog tisztázásra szorul. Elsőként is, egyes pszichológiai fogalmak és ismerettartalmak gyakran előkerülnek más tanórákon, sőt alkalmanként ezt a vonatkozó kerettantervek elő is írták. Mindezt számba venni meglehetősen problémás lenne. Pszichológia-, illetve lélektan-oktatás kapcsán tehát kizárólag annak tantárgyasult formájáról kívánunk értekezni. Másfelől a gimnázium, mint fogalom, a vizsgált időszak alatt egy rendkívül differenciált intézményrendszer, illetve gyakran speciális, szakosított képzőhelyek folyamatosan formálódó struktúráját takarja. A dolgozat kizárólag azokkal a intézményekkel foglalkozik, melyek elvégzése után a diákságnak nem kellett továbbtanulási restriktókkal számolnia, vagyis ilyen értelemben az „általános” gimnáziumok, ahol a pszichológia tantárgy mindig az utolsó évfolyamok valamelyikében szerepelt (ha szerepelt), vagyis a növendékek 16-18 éves kor között találkozh(tat)ak a tantárggyal. Harmadrészt, a vizsgált korszakban a középiskolák túlnyomórészt felekezeti, vagy (1948-tól kizárólag) állami szabályozás alatt álltak. A „középfokú” pszichológia-oktatás gyökerei a felekezeti fenntartású és szabályozású intézményekben lelhetők fel, amelyek e tekintetben legalábbis mintegy mintaként szolgálták a nagypolitikai döntéshozókat. Az ezekben folyt lélektan-oktatás tartalma és szisztémája, annak szerteágazó volta miatt egy külön tanulmányt érdemelne, jelen írásban így ezzel szintén nem foglalkozunk.

Összességében tehát a dolgozat az „általános”, állami szervek által regulált gimnáziumokban konkrét tantárgyi formában folyt pszichológia-oktatás vázlatának bemutatására vállalkozik. A bemutatott csomópontok és művek választása valamelyest szubjektív ugyan, de igyekeztünk ezek közül a legfontosabbakat kiragadni úgy, hogy átfogó és koherens képet tudjunk adni az időszak(ok)ról. Bár nyilván nem nyújtunk teljes képet, de a tantervek és a tankönyvek körvonalaznak egyfajta szándékot, elképzelést arról, hogy a gimnáziumokban milyen célokat, feladatokat tételeztek a pszichológia tantárgynak.

A FILOZÓFIA TANTÁRGYBA REJTETT LÉLEKTAN-OKTATÁS

Az oktatáspolitikai szálakat az 1967-es kiegyezéstől, mint meghatározó rendszerváltozástól követhetjük nyomon. Az udvartól független, a magyar országgyűlésnek felelős magyar kormány 1848 áprilisában hivatalba lépett, de a

szabadságharc vérzivataros időszakában az Eötvös József által vezetett kultusztárca átfogó közoktatási reformot nem tudott végrehajtani. 1849 után a magyar közoktatás Bécs centralizációs-németesítő, de egyben a polgárosodást erőteljesen sürgető égisze alatt működött, egészen a Kiegyezésig (Mészáros, Németh, és Pukánszky, 2003). A politikai intézményrendszer strukturális változását, a gazdasági fejlődést és a fokozatos társadalmi átalakulást eredményező 1867-es kiegyezés után Eötvös József az 1848-ban elkezdődött átalakítás befejezését tűzte ki célul. Eötvös személyében európai horizontú, nagy teherbírási, tapasztalt politikus került a kultusztárca élére, aki az egész magyar közoktatás polgári átalakítását, reformálását a népoktatás ügyével kezdte indítani (Vass, 1996). A meglévő felekezeti hálózat működését (ahol már hosszú múltra visszatekintő gyakorlata volt a lélektan oktatásának) nem bolygatva, községi iskolák létesítését rendelte el. A kultuszminiszter törvényjavaslata – hosszas parlamenti viták után – Magyarország első népoktatási törvénye lett. Eötvös már 1848-ban is a középiskolák rendszerének újjászervezésével foglalkozott, viszont csak második kultuszminisztersége idején, a népiskolai törvényének elfogadása után, 1870-ben nyújtotta be középiskolai törvénytervezetét. Ebből élete folyamán már nem született törvény. A „demokratikus szellemű javaslatnak” (Pukánszky és Nóbik, 2013, oldalszám) elképzelése volt, hogy a középiskola elsődleges feladata az általános ismeretek nyújtása, másodlagos célként tekinthető a felsőoktatásba való belépésre való előkészítés (Mészáros, Németh, és Pukánszky, 2006).

A gimnáziumi lélektan-oktatás szabályozásához kapcsolódó első, magyar minisztériumhoz köthető dokumentumok az 1879-ben módosított tanterv (A gymnasiumi tanítás terve, 1879) és a hozzá tartozó utasítás (Utasítások a gymnasiumi tanítástervhez, 1880) voltak. Megemlítendő, hogy az utóbbi kidolgozásához a Közoktatási Tanács a jegyzőt, Kármán Mórt – a mintagimnázium tanulmányi vezetőjét – bízta meg (Mészáros, 1988; Vass, 1996). A rendeletben (1879) a lélektan a *philosophiai propedeutika*¹ alatt lelhető fel, VIII. osztályban tanítandó, 3 órában szereplő, a logika mellett található elemként. Kármán nem különálló tananyagként, inkább a tanulmányok összegzésére alkalmas rendszerező diszciplinaként tekintett a filozófiára, mely gondolat a későbbiekben is fellelhető a tantervekben. Az új tervezet végén található filozófia tantárgy leírása az irodalmi művek tárgyalásában, a retorika és poétika tanulása során felmerülő lelki jelenségek, érzelmek, indulat, valamint akarat és értelem megnyilvánulásainak vizsgálatát tüntette fel a lelki élet tanulmányozásának módszereként (Faludi, 1969). Tananyagát és célját tekintve a lelki élet önállósága, az értelmi fejlődés, a lelki jelenségek főbb csoportjai, valamint a logikai formák és tudományok felosztásának elsajátítása álltak a rendeletben (Utasítások a gymnasiumi tanítástervhez, 1880).

¹ A propedeutika előkészítő tanulmányokat jelent.

AZ ELSŐ KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY

A központi kormányhatalom a rendeletek és törvények segítségével hatást gyakorolt az iskolákra – viszont az intézmények nem ismerték el ezeket törvényesnek és jogosnak, inkább csak kényszer hatására engedelmeskedtek az előírásoknak (Rombauer, 1908). A képviselőházban folytatott szenvedélyes viták után (Vass, 1996) Trefort Ágoston közoktatási miniszter 1883-ban terjesztette az országgyűlés elé Magyarország első középiskolai törvényét. A törvény két középiskola-típust különböztetett meg: a humán műveltséget biztosító nyolcosztályos gimnáziumot és a reáliskolát, amely a modern nyelvek, természettan és mennyiségtan hangsúlyosabb oktatásáért volt felelős (Mészáros és mtsai, 2006). Az 1883-as évi törvény szerint mindkét iskolatípus az ifjúságot a felsőbb tudományos képzésre kell felkészítse és általános műveltséggel kell, hogy ellássa (Mészáros, 1988). A pszichológia-oktatás szemszögéből az 1879-es tantervvvel nagyrészt megegyezően tartalmazza a bölcsészeti előtant (lélektan és logika), mint a gimnáziumi és a reáliskolai oktatás rendes tantárgyát, megegyező óraszámban. A philosophiai propedeutika lélektani vonatkozása a lelki élet önállóságának, a lelki jelenségek főbb csoportjának és az értelmi fejlődés tárgyalásában merült ki (A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről szóló törvénycikk, 1883).

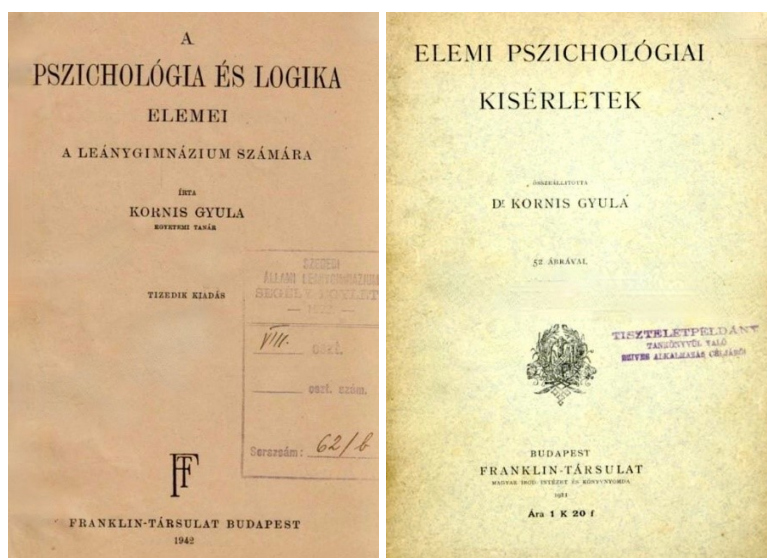
A középiskolai törvény (1883) életbelépése után is érvényes volt a korábbi gimnáziumi tanterv (1879), melyet a minisztérium három lépésben is korrigálni próbált (1880, 1883, 1887), de a jelentős fordulat 1899-ben következett be, amikor Wlassics Gyula miniszter új tantervet vezetett be a gimnáziumokba és reáliskolákba, azzal a céllal, hogy a két iskolatípus „közelebb kerüljön egymáshoz” (Mészáros, 1988, 102.o.). Az 1899-es középiskolai tantervhez (A középiskolai tanítás tervei, 1899) tartozó rendelet 1903-ban született meg (Horánszky, 1992). Ez a gimnáziumi tanítás tervét és a rá vonatkozó utasításokat tartalmazta – már bővebb leírást szentelve a filozófiai propedeutika tananyagába bújtatott pszichológia céljának és tanítási anyagának, valamint a tanítás módszerének. Anyagát tekintve az utasítás megfogalmazta, hogy a csekély óraszám miatt a pszichológiának és logikának csak bizonyos elemeire szorítkozik a tanterv. A pszichológia feladataként az élet tapasztalatszerű ismertetését jelölte meg, melyen belül a lelki jelenségek sajátos természetének bemutatását és ezek a testi jelenségektől való megkülönböztetést hangsúlyozta. Ebben a tantervben már megjelent a lélektan módszereinek jellemzése és a vizsgálatokhoz szükséges segédeszközök ismertetésének fontossága. A magyar középiskolai pszichológia-oktatás történetében elsőként ez a dokumentum emelte ki a kísérleti módszerek fontosságát, melyet az érdeklődés felkeltésének eszközéül szán a további tanulmányokhoz, ezen belül kitüntetett figyelmet fordítva az érzet és észrevétel elméletének elemeire – melyet a legegyszerűbb kísérletek bemutatásával ad át a tanár a tanulók számára. Említette az idegrendszert érintő érzettant, mint a pszichofizika legfontosabb tételét. A bővebben tárgyalandó tananyagba a képzettan is beletartozott: az általánosítás, fogalomalkotás, ítélet, elvonás és okoskodás, valamint az akarat és a magasabb rendű, illetve egyszerű érzelmek. A

tanítás anyagának záró fejezetében a néppszichológiát említette az anyag, kevés figyelmet igénylő résztémakörként – de alkalomadtán felvethetőként és tényként tárta azt az oktatók elé (Utasítások a gimnázium tantervéhez 1903).

A LÉLEKTAN-OKTATÁS TANKÖNYVEINEK TARTALMI ELEMEI

A rendelet (1903) Simon Gábor „Lélektan és Gondolkodástan” c. könyvét a középiskolai tankönyveként vette jegyzékbe. Simon (1903) hangsúlyozta, hogy a könyv világos beosztással és könnyen áttekinthető alakkal rendelkezik, az előírt csekély, heti háromórányi lélektan-oktatás kereteihez igazodva. A tankönyv tartalmi forrásait tekintve a szerző megemlíti, hogy az a kor legújabb eredményeire támaszkodik, de saját megfigyelései is érvényesülnek, munkájának elsőrendű forrásaként a józan ész és a tapasztalatokat tartja (Simon, 1903). Feltűnő, hogy a tankönyv az utasításban egyébként hangsúlyozott kísérleti módszereket nem hívta segítségül, inkább a természettudományi ismeretekre támaszkodott; a korábbi tankönyvek irányvonalát (Böhm, Parádi, Pauer, Szitnyai stb.) tartotta meg ezzel, de teljesítve a tantervben előírt anyagot (Schmidt, 1903). Tartalmában Weber-féle törvényt, Locke, Spinoza, Cartesius (Descartes) elképzeléseit tárgyalta, a következő témák köré csoportosítva: az érzetek, képzetek, érzelem és a lelki visszahatások tana (Simon, 1903). Az előírt alacsony óraszám miatt kimaradt belőle pl. a reflexmozgás, a szemlencsén keletkező harmadik dimenzió, az illúzió és a műélvezet kapcsolata, a lelkiismeret meghatározása, Wundt felfogása az ítéletről és az a priori ismeret is (Schmidt, 1903).

A gimnáziumi pszichológia-oktatásban kulcsszerepet játszott az első középiskolásoknak írt program, melyet 1911-ben Kornis Gyula alkotott meg (Pléh, 2015). A program két tankönyvre épült, melyeket „A pszichológia és logika elemei”, valamint az „Elemi pszichológiai kísérletek” címen jegyezték (v.ö. 1. ábra).



1. ábra: Kornis Gyula 1911-ben először kiadott, sokszoros kiadást megért két kötetes középiskolai pszichológia tankönyve

Kornis (1911) tankönyvének *első fejezete* az általános bevezetéssel foglalkozott, melyben taglalta a pszichológia módszerei között említett megfigyelés és kísérlet közötti különbséget. Említésre került itt az önmegfigyelés, vagy introspekció is – de annak fontosságát a kísérletezésről szóló részekben hangsúlyozta igazán. Emelett még az „érzéki észrevések”, érzetek, a figyelem, az emlékezet, fáradás és a visszahatások kaptak helyet, melyet E. H. Weber és G. Th. Fechner ismertetésével zárt a szerző.

A *második fejezetet a szerző* a pszichológiai ismeretek forrásainak szentelte, ahol az állatpszichológia, társadalmi pszichológia, fiziológia, patológia és a pszichiátria irányából érkező forrásokra világított rá. Szót ejtett a nyelv, vallás, világ- és műveltség-történet fontosságáról is. A fejezet gondolatait a pszichológia fontosságával zárta, melyet foglalkozásonkénti leírással támasztott alá. Például a szerző szerint az ügyvédnek és bírónak ismerniük kell a tanúvallomások pszichológiáját, a szuggesztív kérdések fontosságát és kriminalisztikai alkalmazását. Az orvosok számára pedig a lelki élet betegségeinek megállapításához és gyógyításához elengedhetetlen a pszichológiai előtudás, mivel a diagnosztikai munkában is szempontnak minősülnek a lelki tényezők. Leírásában a továbbiakban a művészek, nyelvészek, filológusok is helyet kaptak. Kornis végső megállapítása, hogy mindenkinek szüksége van bizonyos fokú pszichológiai előképzettségre és tudásra, amennyiben az emberekkel való bánásmódját az egyén tudatossá szeretné tenni.

A *harmadik fejezet* a testi és a lelki jelenségek viszonyáról szólt, melyben a testi tünetet követő lelki jelenségek és a lelki jelenséget követő testi változások kaptak helyet. Történeti áttekintést adott Hippokrates agyvelőről alkotott elképzeléséről, Descartes tobozmirigyéről való gondolatairól. A szekciót Gall József frenológiai megközelítése zárta, amely szerint, ha a lelki jelenség „székhelye” az agyvelő, akkor a bemélyedések és kidudorodások jelezhetik az egyes lelki tehetségeket (emlékezet, érzelem, akarat stb.). A *negyedik fejezet* az idegrendszer elemeivel foglalkozott, ahol a neuron, az idegsejt és az idegszál ingerrel való kapcsolata került tárgyalásra. Az *ötödik fejezet* a gondolkodás pszichológiáját taglalta, melyben az érzetek kerülnek középpontba. Az érzet minősége, erőssége, tapintás-, hő- és fájdalomérzetek bemutatása alkotta a tananyagot. A fejezet második részében az íz- és szagérzetek, hallási és látási érzetek jelentek meg.

A *hatodik fejezet* a képzetek kérdéskörét írta le, kifejtve az asszociációt, az emlékezetet, továbbá számottevően bemutatva a tanulás módszereit is. Az ebben található, a tanulással foglalkozó részfejezet a gazdaságos (ekonomikus) tanulás módszereit mutatja be, melynek típusaiként a funkcionáló (részenként tanuló) és a globális (a tananyag egészét többször áttekintő) eljárását sorolta. A *hetedik fejezet* a képzelet, illúziók és hallucinációkkal kapcsolatos információkat tartalmazta. Egymástól elkülönítette a normális érzéki csalódás (pl. vasúti sínek távolban keskenyebbnek látszódnak), az illúzió (pl. sötétben az árnyékokat néha rémalakoknak látjuk) és a hallucináció (pl. lázas beteg olyan dolgokat lát, amelyek nincsenek környezetében) fogalmát. Tankönyvét az érzelem pszichológiájával, a temperamentum fajtáival, hipnotikus állapotok, valamint az alvás és álom témakörével zárta (Kornis, 1911).

A KÍSÉRLETEZÉS ÉVEI

Többek között a vesztes világháború utáni általános belhoni zűrzavar és a külpolitikai tényezők következtében 1918 és 1920 között több politikai rezsim, illetve akár egymással szembenálló kormány is gyors ütemben váltotta egymást az ország(részek) élén. Így, bár az oktatásügy átalakításának mikéntjéről mind a leginkább Károlyi nevéhez kötött polgári demokratikus rendszernek, mind pedig a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáinak voltak elképzelései, ezek megvalósulásának gátat szabott megbízatásuk időtartamának rövidsége. Az őket követő bő 10 év oktatáspolitikai irányvonalát döntően meghatározták a Bethlen-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Klebersberg Kunó kereszténynemzeti ideológiai alapokon nyugvó „konzervatív modernizációs” törekvései (Mészáros és mtsai, 2003).

Az 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról² a gimnázium és a reáligimnázium rendes tárgyai között a filozófiát említette. A középiskolai lélektan-oktatás szempontjából a későbbi 1938-as utasítással megegyező tartalmakkal találkozhatunk, kivéve, hogy a régi tanterv a „Filozófia” megnevezését „Bölcsészet” névvel illette. A bölcsészet tárgya a VIII. osztályban volt tanulható (öt hónap pszichológia, három hónap logika), heti 2 órában a fiúk részére és 3 órában a leánygimnáziumokban (Thiering, 1938). Az utóbbi anyaga bővebb, mivel a gyermekpszichológiát is belefoglalták a tananyagba, a növendékek anyai szerepre való felkészítése érdekében (Szenes, 1939).

Az 1938-as utasítás a már ismert gondolatmenetre épített: a középiskolai pszichológia-oktatás már elő van készítve a tanulók számára, az előzetes tudásukra épít. A szöveg (1938) kimondta, hogy a tantárgy feladata a már meglévő tudás tudatosítása és gyarapítása. A filozófia – és ezen belül a pszichológia – tantárgyi anyag elsajátítása a középiskolai tanulmányokat rendszerező, azok egységét adó, befejező lépése (Thiering, 1938) – Kármán Mór és Kornis Gyula elgondolásával összecsengően. Ennek gyakorlati megvalósulásaként említették, hogy az irodalom és történelem tantárgyakat a pszichológia példatárának lehet tekinteni, mivel a benne található indulat- és jellemrajzok segítik az egyéni és társas élet jellemzőinek megismerését. Kiemelten szerepelt az a gondolat, mely szerint a pszichológiát el kell határolni a természettudományoktól, ezt a bevezetésben tárgyalandó testi és lelki különbségek szétválasztásával lehet elérni. A pszichológia tanításának két fő célt határoztak meg. Az első, a természettudományi előképzettséggel szerzett külső megfigyelés kiegészítése a belső megfigyelés képességével, gyakorlásával. Mindennek kapcsán a szöveg (1938) tudatosítani célozta, hogy az érzékileg észrevehető világon kívül a szellemtudomány világa is jelen van. Másodsorban gyakorlatiasabb szempontok domináltak az önismerettel és az emberismerettel kapcsolatban. Az utóbbi cél elérése érdekében az utasítás szerint a mindennapi élet lelki jelenségeiből kell kiindulni, mivel ilyenformán egyaránt biztosítható az érdeklődés felkeltése és fenntartása.

² Az 1924. évi törvénycikk az 1883. évi XXX. tc részeit, valamint az 1890. évi XXX. törvénycikket egész terjedelmében hatályon kívül helyezte.

A korábbi tantervekkel összhangban az írás (1938) hangsúlyozza a lelki élet egységet, amelyhez a képzetek, érzetek, szemléletek, akarati aktusok és érzelmek is hozzátartoznak. A már korábban is említett kísérleti módszerek ebben az utasításban is helyet kapnak, az érzetek tanának bemutatásához felhasználandó metódusként – mivel a demonstráció nem igényel sok időt. Ez pedig azért volt fontos, mert említésre kerül, hogy a tananyagban nem elhanyagolandók a magasabb rendű lelki jelenségek, így az érzetek tanával való foglalkozást nem szabad ennek kárára művelni. A kísérletek bemutatásának pozitív oldalaként még a tanuló öntevékenységre való invitálását jegyzi, mivel a tanuló saját maga tapasztalja és állapítja meg a törvényszerűségeket.

Említésre méltó kísérletekként az emlékezetre vonatkozó vizsgálatokat emelte ki az utasítás, melyhez csak papír és stopperóra volt szükséges. A kognitív folyamatokat mérő feladatokban számokat, betűket és értelmetlen szótagokat, valamint értelmes sorokat exponáltak a tanulók felé, majd ezek visszamondását kérték. Eközben mérték, hogy milyen sorrendben, hány számot, milyen komplexumokat és mennyi idő alatt tartott meg a tanuló. Az ilyen kísérletekkel több pszichológiai folyamatot világítottak meg: az elsődleges és másodlagos emlékképet, az emlékezeti típust, a feledést, asszociációt, figyelmet és a szöveg mivoltának jelentőségét is. A tanuló így saját tapasztalatával, megfigyeléseiv során láthatta, hogy a pszichológia nem merül ki üres elméleti megközelítésekben. Az ösztönök, az érzelmek, a szenvedély, akarat és a jellem tárgyalásánál viszont azok etikai vonalát sem hagyhatta el az oktató, így is valósulhatott meg a már korábban említett alapgondolat, amely a különféle tantárgyak anyagával való összekapcsolódás lehetőségét állította középiskolai pszichológiai oktatás középpontjába.

A tanítás módszere a rávezető kérdést és az önmegfigyelésre való sarkallást állította középpontba. Az általános utasításokban szereplő tananyagon felül a leánygimnáziumokban a neveléstan elemei is szerepeltek, ennek keretében a lelki jelenségek elhelyezésre kerültek a gyermek fejlődési idővonalán. A *testi ápolás és nevelés* témaköréhez az érzetek tartoztak, az *értelmi nevelés elvei* a gyermeki emlékezet, szemlélet, figyelem, nyelvi fejlődés és gondolkodás fogalmaival – az *erkölcsi nevelés* pedig az ösztönnel, a jutalmazással és büntetéssel, valamint a szugesszióval és a szoktatással bővült.

A TANTÁRGY A MARXIZMUS–LENINIZMUS „VÉDNÖKSÉGE” ALATT

A „FORDULAT ÉVÉT” KÖVETŐ TÍZ ESZTENDŐ

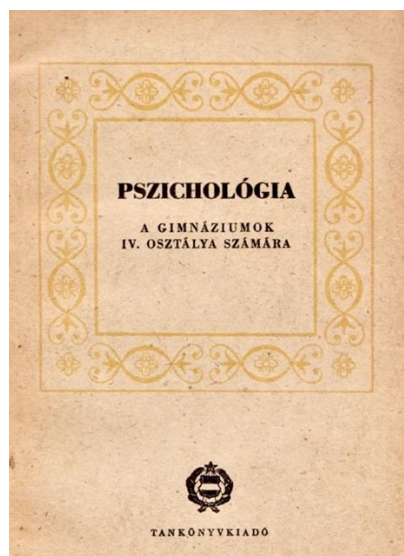
Bár a második világháború utáni koalíciós időszakban léteztek vonatkozó reformtervezetek, a középfokú oktatás a két világháború között kialakult ismeretanyag-rendszere lényegében 1948-ig, a nem állami iskolák kollektivizálásáig, strukturális változások mellett, de fennállt (Mészáros, 1996a; Pukánszky és Németh, 2001). Az 1948/1949-es kommunista hatalomátvétel viszont

értelemszerűen az oktatással kapcsolatos ügyekben is döntő változásokat hozott. A Magyar Dolgozók Pártjának központjában meghatározott közoktatási irányvonal a társadalom marxista-leninista átnevelésének igényével jelentkezett, ellenvéleményt nem tűrt, struktúrájában is homogenizációra törekedett (Kelemen, 1996; Sáska, 2008). Mindezek fényében született meg az 1950-es Tanterv az általános gimnázium számára, amelyben előírt ismeretanyagként a kor ideológiai zsinórmértékének megfelelően pszichológia (lélektan) áttételesen sem szerepelt (Pléh, 2015). A sztálini Szovjetunió 1930-as évek közepétől érvényes tudománypolitikai modelljét szolgai módon másolván a magyar kommunista vezetés a diszciplínát reakciónak minősítette és jórészt „száműzte” a tudományos életből, mely így az 1950-es évek első felében erősen vegetált (az időszakot illetően bővebben lásd Kovai, 2015; Pléh, 1979). Moszkvában, közel ugyanebben az időszakban a pszichológia (és úgy általában a tudományos élet) átértelmezése történt meg a pavlovizáció jegyében (lásd. 1950-es Pavlov-ülésszak pl. Kovai, 2015). Hamarosán itthon is ez a norma lett az irányadó. A szovjet minták (amelyek egyébként is követendőek voltak) azonban a pszichológia terén időben egyrészt kissé eltolódva, másfelől pedig összesűrűsödve jelentkeztek (Kovai, 2015; Pléh, 1992; Szokolszky, 2016).

A GIMNÁZIUMI PSZICHOLÓGIA-OKTATÁS REHABILITÁCIÓJA

A pszichológia tantárgy az 1950-es évek vége felé, nagyjából egyidőben a diszciplína szovjetunióbeli rehabilitációjával, Pléh (2015) kifejezésével élve: mint „világnézetileg semleges tantárgy csempésződött vissza” a gimnázium végzős, humán tagozatos oktatási anyagába, kísérleti jelleggel, egy félévnyi anyaggal (Pléh, 2015, 76. o.). Lénárd Ferenc lett a gimnáziumi pszichológia-oktatás újraintézményesülésének kiemelt szószólója, az időszak első tankönyvét 1957-ben a nevével fémjelzett szerzőgárda jegyezte (Lénárd, Nemes, Radnai, és Surányi, 1957, v.ö. 2. ábra). A mű Kornis közel fél évszázaddal korábban írt könyveihez képest terjedelemben szerényebb lett, és témaköreiben az adott korban uralkodó ideológiai zsinórmértékhez igazodott. Ennek megfelelően külön fejezetben foglalkozott a „munka” fogalmával, illetve pszichológiai elemzésével, igaz, a többi tárgykör arányaihoz viszonyítva ennek a témakörnek kiemelt szerep nem jutott. Továbbá a pszichoanalízis korábbi diszkreditálása folytán az irányzat bárminemű említését mellőzte, az ösztönös-, avagy önkéntelen cselekvés pavlovi alapokon nyugvó leírásából a tudattalan mint olyan, teljességgel hiányzott. Az érzelmek által kiváltott tettekről szóló fejezet is a téma tárgyilagos, kissé mechanikus szemléletű leírásra törekedett. Ahol csak lehet, igyekeztek példákkal alátámasztani az előadottakat, például az I. Mátyásról, vagy az aveyroni vadfi történetéről szóló olvasmányos történet és Pavlov kísérletei mellett – igaz, nevek említése nélkül – megjelentek Weber, Fechner, Ebbinghaus, avagy akár az Alaklélektan korábbi kutatási eredményei is. Mindezek mellett a szerzőgárda érezhetően követte Lénárd egykori oktatójának, Kornis Gyula gimnáziumi tankönyvének tartalmi arányait, persze az „antidemokratikus” időkkel való

mindenféle kontinuitást konzekvensen tagadva (v.ö. Csoma, 1960; Horánszky, 1979).



2. ábra: Lénárd Ferenc 1957-ben megjelent középiskolai tankönyve

Összességében úgy tűnik tehát, hogy a gimnáziumi pszichológia oktatás ismételt megindulása kapcsán – igaz, egy átideologizált közegben – világnézetileg a semlegesség felé hajló (de központilag elfogadható), voltaképpen újrafeltalált tantárgy kísérleti oktatási anyaga készült el 1957-ben.

A könyv megjelenése után egy évvel, a Társadalmi Szemlében megjelent az MSZMP (1958) Központi Bizottságának „iránymutatása-felhívása”, amely (talán nem is annyira) látens módon kijelölte a gimnáziumi pszichológia tantárgy feladatát. Bár a dokumentum a konkrét ideológiai képzés ügyét explicite a felsőoktatás kapcsán részletezte, hangsúlyozta, hogy a szocialista erkölcs és gondolkodásmód kialakítása során a társadalom egyik legfontosabb feladata az ifjúság marxista szellemű nevelése (MSZMP KB, 1958). Ennek tükrében (is) néhány éven belül a diszciplína a gimnazisták dialektikus-materialista világnézetének minél sokoldalúbb alátámasztásáért, megtámogatásáért lett felelős (Benczéd, 1965; Tunkli, 1963). A mikéntről azonban kezdetben viták folytak. Az egyik elképzelés szerint a fenti kötelezettségét a pszichológiának egymagában kellett volna célzott ismeretanyaggal teljesítenie. Viszont ahogyan országszerte gyarapodtak a gimnáziumi oktatásban szerzett tapasztalatok, egyre inkább kétségesse vált, hogy erre alkalmas-e a tantárgy (Csoma, 1959; Tunkli, 1963). A másik elgondolás ezzel szemben a témák spontán ideológiai nevelőerejét hangsúlyozta. Végül egy sajátos öszvérmegoldás jött létre, melyben a pszichológia később csak mintegy „előkészítette” a világnézeti nevelés központi kurzusát.

Megjelenése után a kísérleti tankönyv – és általában a gimnáziumi pszichológia-oktatás – középiskolai tanárok és egyetemi docensek helyenként elismerő, de gyakrabban elmarasztaló bírálatainak ösztüzébe került. A különböző előjelű kritikák során a legsűrűbben előforduló témakörök a „dialektikus materializmusra” történő nevelés hatékonyságát, az egyes fejezetek

sorrendiségét, illetve a cselekvés (pavlovi) idegrendszeri alapjait bemutató részek hiányát illető meglátások voltak, de jelentek meg javaslatok a „munka pszichológiájának” bővebb oktatása, illetve módszertani kérdések kapcsán is (Balázsné, 1958; Csoma, 1959; 1960; Fábián, 1960; Sós, 1958; Tóth, 1960; Tunkli, 1963, Varsányi, 1957). A cikkírók ezzel párhuzamosan egymásnak mind folyóiratokban, mind pedig nyári továbbképző tanfolyamok keretében gyakorlati tapasztalataikról is beszámoltak (Almágy, 1960; Balázsné, 1958; Csoma, 1959; 1960; Kerekesné, 1967). Ezen utóbbiak általában pozitívak voltak, mind a tanulók érdeklődésének szintje, mind pedig a kitűzött célok elérésének tekintetében. A pszichológia világnézeti nevelésben betöltött szerepét a szerzők nem egy „dogmatikus” tantárgy kereteiben képzelték el. Alátámasztja ezt a fogalmak tanulókkal együtt végzett, közös értelmezésének igénye, illetve az a gondolat is, melyet talán a legjellemzőbben Tunkli (1963) fogalmazott meg akkor, amikor azt javasolta, hogy a tanárok csak olyan megállapításokkal mozdítsák elő a tanulók megértését, amelyek „a tantárgy témaanyagából minden erőltettség nélkül közvetlenül levonhatók” (Balázsné, 1958; Csoma, 1959; Fábián, 1960; Tunkli, 1963, 143-144 o.).

TÉNYLEGES INTÉZMÉNYESÜLÉS

A gimnáziumi pszichológia-oktatás tényleges bevezetése végül az átfogó közoktatási reform kereteiben valósult meg. A törvényes alapokat ehhez az 1961. évi III. tv. szolgáltatta, illetve ezen jogszabály alapján minisztériumi háttérintézményként, összevonások által létrejött az Országos Pedagógiai Intézet [a továbbiakban OPI], amely később többek között a pszichológia tantervek kimunkálásában is aktívan részt vállalt. Ezek közül az első az 1965-ös esztendőben került fokozatos bevezetésre, majd az 1967/1968-as tanévben végleg életbe is lépett. A dokumentum már a bevezetőjében is több alkalommal kijelölte a tantárgy az MSZMP KB 1958-as iránymutatásainak is megfelelő feladatait, így a dialektikus materialista világnézet kialakulásának már említett elősegítésén túl a „munkához való viszony magasabb színvonalra emelését”, avagy az „idealista vallási nézetek eloszlatását” (Benczéd, 1965, 3-4 o.).

A direktíva a gimnáziumok III. osztályában, a második félévben írta elő a tantárgy oktatását heti kettő, összesen 33 órában. A célzott évfolyam valószínűleg a világnézeti nevelés szisztematikus stratégiájának is köszönhető volt, egyfelől utalt erre a Benczéd által (1965) szerezett kiadvány is, miszerint a megelőző félévben elsajátított biológiai alapok a tantárgy – reményeik szerint – mélyebb elsajátítását teszik majd lehetővé. Másfelől pedig a pszichológiának a materialista világszemlélet kialakulásának elősegítése folytán elő kellett készítenie egy új tantárgynak, a végzősöknek oktatandó „Világnézetünk alapjai” egy meghatározott anyagrészének megértését is (Benczéd, 1965). Ezen túl – az elmúlt közel 100 év során nem először – kísérletek bemutatására és azok pontos értelmezésére is ösztönözte az oktatókat. Nem utolsó sorban pedig – hasonlóan az 1930-as évekhez –, a tárgynak elő kellett mozdítania a tanulók „önnevelési”

készségeinek javulását, avagy Lénárd (1974) szerint végeredményben általános értelmi képességeik javulását.

Az új tantervhez – a korábbihoz képest jelentősen kibővített tartalmú, új, a III. osztály számára írt tankönyv is készült, ezt szintén Lénárd Ferenc jegyezte, immáron egymaga (Lénárd, 1967). A friss, abszolút középpontba – korabeli álláspontok alapján is – a „személyiség”, a „tevékenység (cselekvés)”, és az érzelmek kerültek (Lénárd, 1967; Tóth, 1968). Ez a fejezetcímek elnevezésében és a témakörök arányaiban mindenképp tetten érhető, de még jellemzőbb, hogy a „személyiséghez” kapcsolódó ismeretanyag a korábbiakhoz képest több gondolat- és vitára ébresztő szakasszal is kiegészült. A „tevékenység” fogalmához pedig majd minden fejezet kötődött valamilyen formában. Mindezek mellett bizonyos definíciókat az író valamelyest átfogalmazott (pl. észlelés, akarati cselekvés), illetve újakat is a tananyag részévé tett (pl. igényszínvonal), a „termelőmunka” pszichológiai jellemzőivel foglalkozó fejezet kibővült, illetve szociálpszichológiai elemek is megjelentek a könyvben. Egyéb, kevésbé hangsúlyos különbségek mellett azonban a korábbi tankönyvhöz lényegileg inkább hasonló anyag ez, rengeteg ábrával, illetve egészen pontosan 200, tanulók felé megfogalmazott kérdéssel és feladattal átszöve, mely utóbbiak is a vitakultúra fejlesztésének lehetőségét kínálták (Ligeti, 1968; Tóth, 1968).

Összességében a megfelelő ideológiai paradigmák kialakulását inkább csak elősegíteni látszik ez atankönyv, és a tantárgy is maga, bár ez jórészt egy iskolában töltött nap minden egyes tanítási órájának általános szempontjai körébe beletartozott (Lénárd, 1974; Mészáros, 1996b; Nagy, 2001). A könyvhöz a szaktanárok részére 1974-ben módszertani segédanyag is megjelent. Az abban felvázoltak egyrészt esetenként látens módon már szerepeltek a folyóiratok vitaanyagaiban, illetve Lénárd 1967-es tankönyvében, másfelől pedig néhány tekintetben már előremutattak az 1979-ben bevezetésre került új tantervre. Néhány ilyen gondolatot kiragadván, például a kézikönyv hangsúlyosan forszírozta a „beszélgetést és vitát” (igaz, a tanár egyértelmű és direkt vezető szerepe mellett), és a tanulói önálló munkát, mint a tananyag elsajátításához vezető királyi utat, valamint az általános értelmi gyarapodást a tanulási képességek, valamint az ember- és önismeret fejlesztése útján kívánta elősegíteni (Lénárd 1974; Tóth, 1974).

ELTÉRŐ ELKÉPZELÉSEK A JÖVŐT ILLETŐEN

Az általában pozitív előjelű kritikák és Lénárd Ferenc áldozatos munkája ellenére azonban végül a gimnáziumi kötelező pszichológia-oktatás nem tartott túlzottan soká. Amellett, hogy ebben az időszakban (már nagyjából az 1960-as évek utolsó harmadától kezdődően) a pedagógiával foglalkozó folyóiratok hasábjain inkább áthelyeződött a hangsúly a Világnézetünk alapjai c. tantárgyra, a pszichológiaoktatás hasznos voltát az illetékesek egyre inkább megkérdőjelezték (Pléh, 2015). Egyfelől Pléh (2015) ismertetése szerint érvként merült fel az ismeretanyag „bonyolultsága” és az ehhez képest kompetens oktatói gárda

hiánya. Utóbbi felvetés valóban problémaként merült fel általában a gimnáziumokban, mivel a pszichológiát jórészt biológia szakosok oktatták. Ennek oka, hogy nem volt megfelelő pszichológiatanár-képzés az országban (amely helyzet 2020-ban is hasonló), továbbá a tantárgy óraszámja sem volt elégséges ahhoz, hogy szakoktatókat foglalkoztassanak az intézmények (Pataki, 1977; Tóth, 1971; Varga 1980). Másrészt a bírálat olyan formában is megjelent, hogy az ember társas viselkedését inkább szociológiai nézőpontból lenne érdemes oktatni (Pléh, 2015). Egyesek az ismeretanyagot tartalmilag helytelenítették, mondván, nem a kísérleti lélektant (bőrérzékelés, stb.) kellene oktatni, hanem pl. fejlődéslélektant, személyiséglélektant, valamint elvétve olyan vélemények is előbukkantak, hogy maga a tantárgy unalmassá avanszált az idők során (Varga, 1980). Ennek ellentmond azért valamelyest, hogy még az 1980-as évek végéről is lelhető fel olyan adat, miszerint a gimnazisták előszeretettel választják a pszichológia tantárgyat (Miksa, 1988).

Választják, mivel a pszichológia az 1980/1981-es tanévtől kezdődően fakultatív tantárgy lett. Az új forma végleges bevezetését a tantárgy szerepéről, és általában a közoktatás megreformálásáról különböző szaklapokban, valamint tudományos fórumokon alkotott változatos tervek, állásfoglalások néhány, kissé kesze-kusza, de mindenképpen széleskörű eszmecserékkel tarkított esztendeje előzte meg. A formális alapot, mint munkaprogram, mindehhez az MSZMP Politikai Bizottságának 1972-es júliusi, „Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai” határozata biztosította (v.ö. Mészáros, Németh, és Pukánszky, 2003). Ebben kemény kritikával illették az 1961-es oktatási törvényt, főbb – témánk szempontjából releváns – hiányosságaiként sorolták például a materialista-szocialista műveltségű, világnézetű és erkölcsű tanulók (és pedagógusok) „kiképzési” sikertelenségeit, valamint azt, hogy a középiskolai oktatás túlságosan elméleti jellegű, illetve túlterheli a diákokat (Mészáros, 1996b; Pukánszky és Németh, 2001).

Mindettől nem függetlenül, az 1970-es évek elejétől kezdődően egyre inkább az oktatásügy vezérfonalává vált a tananyagcsökkentés koncepciója. Talán ennek is köszönhetően, szakértők már 1972-ben megfogalmazták, hogy fakultatív tantárgy legyen a pszichológia, amely ellenben ugyanezen grémium 1973-as órarendi javaslatában az aktuális tanterv szerint szerepelt (Gimnáziumi Tantervi Bizottság, 1972; 1973). A következő évben egy, a Pedagógia Szemlében megjelent tanulmány már mintegy a biológia tantárgy részeként említette a pszichológiát, oktatásának adott formáját szétaprózottnak, változtatásra érettnak ítélte a szerző (Welker, 1974). Mindeközben mások, – például Köpeczi (1971), vagy az OPI-n belül Zrinszky (1974) – a tárgynak igen fontos szerepet tulajdonítottak a világnézetű nevelés szempontjából, és annak korszerűsítése és a szaktanárok képzésének mihamarabbi fejlesztése foglalkoztatta őket. Ugyancsak az OPI (1975) munkatársai által írt tájékoztató szerint (ebben az időben Lénárd Ferenc is tagja az intézménynek) a pszichológia, mint önálló tantárgy – konkrét időpont említése nélkül – megszűnik majd. A Magyar Tudományos Akadémia (1976) fogalmazott meg végül egy salamoninak mondható ajánlást. A kiadott dokumentum szerint egyfelől a pszichológiára, mint ismeretanyagra továbbra is

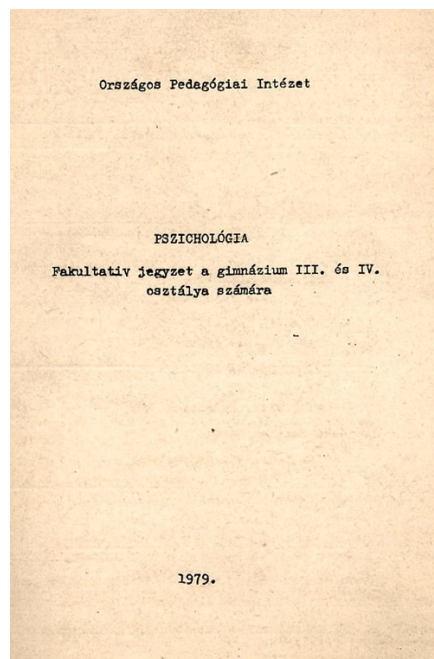
szükség van a középiskolában. A felvázolt „Társadalomismeret” tantárgy több tervezetében is szerepeltek a fennálló pszichológia-oktatás egyes elemei. Másfelől viszont, bár az állásfoglalás elismeri, hogy mintegy „szintetizáló szerepet tölthet be a természet- és a társadalomtudományok között” (MTA, 1976, 10. o.), önálló tárgyként a pszichológiával nem számol. Általánosságban pedig a fakultativitás lehetőségét vázolták a kötelező óraktól megfosztott társadalomtudományok számára (MTA, 1976). Az utóbbi elképzelés realizálódott végül a pszichológia tantárgy kapcsán.

FAKULTATIVITÁS

Az új gimnáziumi tanterv fokozatos bevezetése végül 1979-ben kezdődött, véglegesítése pedig 1981-ben történt meg. Ebben már kizárólag a szabadon választható órakeret felhasználásával oktatható fakultatív tantárgyként szerepel a pszichológia. Felemás változás volt ez, mivel a tárgy ugyan választhatóvá „minősült vissza”, ellenben részére egy éven át, a III. osztályban 64, a IV-ben pedig 56 órányi keretet biztosított a végleges tanterv. Az ideológiai szempontok az 1978-as kísérleti Utasításban inkább csak burkoltan, a három évvel később megjelent végleges dokumentumban viszont továbbra is nyíltan szerepeltek a tantárgy feladatainak meghatározásakor. A fiatalok marxista világnézetének kialakítása, annak fejlesztése kiemelt maradt, emellett rendkívüli hangsúlyt kapott a személyiség társadalmi meghatározottságának gondolata, a „tudat anyagi eredetének” bemutatása, és a közösségek pszichológiai szempontok alapján történő megismerése. Gyakorlatiasabb célként az elsajátított ismeretanyagnak meg kellett alapoznia „a mindennapi élethez szükséges pszichológiai műveltséget” (Vladár, 1981, 3. o.), illetve segítséget kellett nyújtania pályaválasztáshoz is (Vladár, 1981). A tanár teendője nem merült ki az anyag kimerítő elemzésben és a (kísérletek bemutatása útján történő) törvényszerűségek didaktikus feltárásában, együtt kell működnie a tanulókkal oly módon, hogy a pszichológia a tanulók ismeretszerzési és rendszerezési önállóságát fejlessze. Az érdemjegy is ezen utóbbi képességek fejlődése alapján volt elsősorban adható (Vladár, 1981).

A megelőző 20 évhez képest tehát az ideológiai „nevelés” szempontjából sokkal inkább a folytonosság, mint megújulás jellemzi a dokumentumot. Ugyanez az ekkor kiadott tankönyv(ek)ről nem mondható el. 1979-ben, már a kísérleti tanterv mellé egy hasonló jellegű jegyzet is készült a III. és a IV. osztályok számára (G. Cseres, 1979, v.ö. 3. ábra), a korábbiakhoz képest jelentősen módosult tartalommal, amelynek megírásában Lénárd Ferenc ténylegesen már nem vett részt. A nyomdahibáktól közel sem mentes dokumentum elvétele tartalmazott illusztrációkat, életből vett példákat, az olvasmányos részek és –kissé meglepő módon – a munka pszichológiájának témaköre kimaradtak belőle. Az ismeretanyag Lénárd könyvéhez képest bővebb és időszerűbb lett, de jócskán megszorodtak benne az idegen kifejezések, orvosi műszavak. Utóbbiak különösképpen az idegrendszer alapvető felépítésének ismertetésekor, ennek

rövid áttekintése a korábbi tananyaghoz képest újdonság volt. Az alfejezetek végén található értelmező és ellenőrző feladatok száma továbbá összességében igencsak lecsökkent, a „módszertani” rész is jelentősen lerövidült.



3. ábra G. Cseres Judit 1979-ben megjelent kísérleti jegyzete

Az eddigiek mellett a jegyzet a három legmeghatározóbb jellegzetessége, hogy egyrészt az általános értelmi neveléshez köthető, a tanulásról és a pályaválasztásról szóló fejezetek összességében a teljes terjedelem több, mint egyharmadát tették ki. Másfelől szembetűnő, hogy az anyagban ahol csak lehetett, az ember kollektív meghatározottságát a lehető legtöbb szempontból igyekeztek alátámasztani a szerzők. Az érvényes tanügyi direktívák mindezeket elő is írták (v. ö. Vladár, 1978). Végül pedig, az ideológia iránymutatások összességében lappangóbban jelentkeztek. Lénárd megelőző műveihez képest alig akadt szövegrész, ahol az írók konkrétan említették a marxizmust, a dialektikus materializmust, és egyéb direktan ideológiai kifejezéseket. 1983-ra még mindig kísérleti jelleggel, de elkészült a tankönyv (G. Cseres, 1983) is, amelynek szövege jórészt megegyezett a négy évvel korábbi jegyzetével. Azon túl, hogy az ábrák valamelyest átláthatóbbak lettek, 1979-hez képest „újításként” belekerült az anyagba néhány további ellenőrző kérdés, illetve tartalmi novum, mint például az elhárító mechanizmusok egy-két példája, avagy egy bekezdés az emberi elmúlásról.

Bár az 1980-as évek közoktatásról és középiskoláról szóló fórumain az ideológiai harc, a „helyes” világnézetre nevelés kérdése gyakran napirendre került, sem ezeken, sem pedig a kötelező tananyagban névleg nem kapott szerepet többé a pszichológia. Igaz, bizonyos elemei például a „Világnézetünk alapjai” (majd „Bevezetés a Filozófiába”) illetve a „Nevelési alapismeretek” tantárgyakban fellelhetőek maradtak. A helyzeten az 1985-ös oktatási törvény és az ahhoz kapcsolódó új gimnáziumi óratervek mindössze annyit változtattak,

hogy a tantárgyat immár a gimnázium II. osztályában is választhatták a tanulók. Leginkább is 1985-től kezdődően voltak ugyan elképzelések a közoktatás tananyagának „korrekciójára”, azonban erre a kommunista rezsimnek végül már nem maradt ideje (Mészáros és mtsai, 2003). Az 1989/1990-es rendszerváltozás értelemszerűen a tanügyben is alapvető fordulatot jelentett, de Lénárd Ferenc, aki a gimnáziumi pszichológia-oktatásért oly sokat tett, ezt már nem élhette meg. 1988. április 8-án, Budapesten elhunyt, az ekkor hatályos középiskolai tanterv pedig egészen 1995-ig hatályban maradt.

ÖSSZEGZÉS

A vázolt bő 100 évben – az 1970-es évektől kezdődő időszakot leszámítva – a pszichológia középiskolai oktatásának volumene nem független a diszciplína tudományos életének gazdagságától, legalábbis az állami tantervek hatálya alá tartozó intézményekben. Az, hogy a 20. század első felében, a nemzetközileg is elismert pszichoanalitikus iskola által is meghatározott tudományos-szellemi közegben egyszerre több tankönyv is rendelkezésre állt, illetve a „lénárdi korban” látott széleskörű vitázó közeg alátámasztja ezt. Bár a kötelező oktatási anyag és idő alapján a gimnáziumi lélektan-oktatás története hullámzó, a tananyagban bizonyos lélektani ismeretanyag mindig is szerepelt. Ez persze nem jelentette feltétlenül azt, hogy a lélektan ténylegesen szerepelt is az órarendben, ehelyett (vagy emellett) gyakran más tantárgyak anyaga érintett kifejezetten pszichológiai vonatkozású tartalmakat. Ezzel a tudással mindenkor az általános műveltség részeként számoltak, bár ebben az állandóságban változékonyság is akad. Koronként változott ugyanis, hogy mit tekintettek az általános műveltség részének, illetve annak mely szegmensébe kellett, hogy a pszichológia betekintést nyújtson. Ez esetenként kifejezetten a világnézeti nevelést is jelentette, bár a kommunista hatalomátvételt követő időkben nem a pszichológia volt az egyedüli gimnáziumi tantárgy, amely ilyen feladat-meghatározásban részesült. Az 1940-es évek végén történt politikai események mindemellett éles korszakhatárt jelentettek az „idealista” pszichológia megítélésben is, az új irányvonal lényegileg egészen a rendszerváltozásig uralkodó maradt.

Mindemellett korfüggetlen állandóságképpen az egész időszakra elmondható, hogy a gimnáziumi pszichológia-ismereteknek egyfajta szintetizáló, önmegismerő, a tanulás, a szociális illetve a mindennapi élethez szükséges „képességek” fejlesztését elősegítő funkció adatott. Lényegileg ma sincs ez másképp azon nem túl számos középfokú oktatási intézményben, ahol helyi tanterv alapján lehetőség nyílik arra, hogy a pszichológia, mint önálló tantárgy gyarapíthassa a felnövekvő generáció tudását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almásy, Gy. (1960). Tapasztalatok a Kőrösi Csoma Sándor iskolában. *Köznevelés*, 16 (19), 595–596.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1960/?pg=685&layout=s
- Balázs, M. V. (1958). Világnézeti nevelés a lélektan tanításában. *Köznevelés*, 14 (5), 116–118.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1958/?pg=264&layout=s
- Benczédi, J. (szerk.). (1965). *Tanterv és utasítás a gimnáziumok számára – Pszichológia*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Csoma, Gy. (1959). A pszichológia- és a logika-tanítás néhány problémája – a pszichológiát és logikát tanító tanárok nyári tanfolyamának főbb tanulságai. *Köznevelés*, 15 (14–15), 318–320.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1959/?pg=453&layout=s
- Csoma, Gy. (1960). A pszichológia tanítás újabb problémái – tapasztalatok és feladatok. *Köznevelés*, 16 (22), 691–693.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1960/?pg=685&layout=s
- Fábián, Z. (1960). A pszichológia órákon végzett kísérletekről. *Köznevelés*, 16 (10), 310–312.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1960/?pg=685&layout=s
- G. Cseres, J. (szerk.) (1979). *Pszichológia – Fakultatív jegyzet a gimnázium III. és IV. osztálya számára*. Budapest: OPI Sokszorosítás.
- G. Cseres, J. (szerk.) (1983). *Pszichológia a gimnázium III. és IV. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Gimnáziumi Tantervi Bizottság (1972). A gimnáziumi tanulók terhelésének csökkentése. *Köznevelés*, 28 (24), 7–9.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1972/?pg=1028&layout=s
- Gimnáziumi Tantervi Bizottság (1973). A túlterhelés mérséklésének csak egyik módja a tananyag csökkentése. *Köznevelés*, 29 (10), 11–14.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1973/?pg=155&layout=s
- Horánszky, N. (1979). Az óratervi arányok alakulása a gimnáziumban. *Köznevelés*, 35 (24), 9–11.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1979/?pg=436&layout=s
- Horánszky, N. (1992). Helyi tanterv a magyar gimnázium múltjában. *Iskolakultúra*, 2 (23–24), 67–74.
<http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/28817>
- Kármán, M. (1969). *Kármán Mór válogatott pedagógiai művei* (Faludi Sz. (szerk.)). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kelemen, E. (2002). *Hagyomány és korszerűség – Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kerekesné, Nagy M. (1967). A gimnáziumi pszichológia-oktatás személyiségalkotó hatásáról. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Sectio paedagogica et psychologica*, Tom. 11.: A tanulók fogalmazási teljesítményeinek egzakt mérési lehetőségéről, 35–48. http://acta.bibl.u-szeged.hu/2148/1/paed_psych_011_035-048.pdf

- Kornis, Gy. (1911). *A pszichológia és logika elemei*. Franklin-Társulat.
- Kovai, M. (2015). *Lélektan és (köz)politika: Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Kézirat.
- Köpeczi, B. (1971). Társadalomtudományi ismeretek az általános és középiskolai oktatásban. *Társadalmi Szemle*, 26 (8-9), 82-86.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TarsadalmiSzemle_1971/?pg=899&layout=s
- Lénárd, F. (1957). *Pszichológia a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Lénárd, F. (1967). *Pszichológia a gimnáziumok III. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lénárd, F. (1974). A pszichológia helye a tudományok rendszerében. A pszichológia szerepe a tanulók világnézeti nevelésében. In. Tóth Béla (szerk.) *Módszertani kézikönyv a gimnáziumi pszichológia tanításához*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lénárd, F., Nemes, L., Radnai, B., és Surányi, G. (1957). *Pszichológia a gimnáziumok IV. osztályai számára*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Ligeti, R. (1967). Pszichológusképzés és a pszichológia tanítása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 25 (1-2), 207-213.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPszichologiaiSzemle_25/?pg=208&layout=s
- Magyar Szocialista Munkáspárt. (1958). A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. *Társadalmi Szemle*, 13 (7-8), 116-157.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TarsadalmiSzemle_1958/?pg=867&layout=s
- Magyar Tudományos Akadémia. (1976). *A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásai és ajánlásai a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére*. Budapest: MTA KESZ Sokszorosítás.
- Mészáros, I. (1988). *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996-1948: Általánosan képző középiskolák*. Akadémiai Kiadó.
- Mészáros, I. (1996a). *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996-1996*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mészáros, I. (1996b). *Ateista nevelés iskoláinkban, 1950-1990: neveléstörténeti tanulmány*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Mészáros, I., Németh, A., és Pukánszky, B. (2003). *Neveléstörténet: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest: Osiris.
- Mészáros, I., Németh, A., és Pukánszky, B. (2006). *Neveléstörténet: Szöveggyűjtemény*. Osiris.
- Miksa, L. (1988). Már magukat is másként látják – Nevelési fakultáció Lentiben. *Köznevelés*, 44 (28), 9.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1988/?pg=528&layout=s
- Nagy, P. T. (2001). Az iskolai hittanoktatás visszaszorulása – Hipotézisek a hatvanas és hetvenes évekről. *Iskolakultúra*, 11 (1), 36-45.
http://real.mtak.hu/61152/1/EPA00011_iskolakultura_2001_01_036-045.pdf
- Országos Pedagógiai Intézet. (1975). Az új tantervek elé. *Köznevelés*, 31 (34), 3-10.

- https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1975/?pg=564&layout=s
Országos Pedagógiai Intézet. (1979). *Pszichológia fakultatív jegyzet a gimnázium III. és IV. osztálya számára*. Budapest: OPI Sokszorosítás.
- Pataki, F. (1977). A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34 (6), 563-586.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPszichologiaiSzemle_34/?pg=590&layout=s
- Pléh, Cs. (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében (1958-75). In: Mátrai László (szerk.), *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 28. kötet, 209-231. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<http://plehcsaba.eu/images/pdf/pszichpublstatisztika.pdf>
- Pléh, Cs. (1992). *Pszichológiatörténet*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Pléh, Cs. (2015). A naív emberismeret és a pszichológia helye a közoktatásban. *Iskolakultúra*, 25 (7-8), 74-83. DOI: 10.17543/ISKKULT.2015.7-8.74.
<http://plehcsaba.eu/images/pdf/naivemberismeret.pdf>
- Pukánszky, B., és Németh, A. (2001). *Neveléstörténet*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar, Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program (online). Elérhető: <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/index.html#11>, Letöltés ideje: 2020. 09.02.
- Pukánszky, B., és Nóbik, A. (2003). *A magyar iskoláztatás története a 19-20. században*. Szegedi Tudományegyetem – Mentor(h)áló 2.0 Program (online). Elérhető: http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/index.html, Letöltés ideje: 2020.09.02.
- Rombauer, E. (1908). Az 1883. évi XXX. T.-C. és annak hatása középiskoláink fejlődésére (Első közlemény.). *Magyar pedagógia: a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata*, 17, 453-460.
http://misc.bibl.u-szeged.hu/8416/1/mp_1908_1303_453-460.pdf
- Sáska, G. (2008). Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után. *Beszélő*, 13(2), 28-38.
- Schmidt, J. (1903). Bíráló Simon Gábor: *Lélektan és Gondolkodástan*. *Hivatalos Közlöny*, 14(11), 266-267
- Simon, G. (1903). *Lélektan és Gondolkodástan*. Szelényi és Társa.
- Sós, V. (1958). A pszichológia oktatásáról a gimnáziumban. *Köznevelés*, 14 (8), 180-181.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1958/?pg=264&layout=s
- Szenes, A. (1939). A gimnázium új tanterve és utasítása. *A cselekvés iskolája*, 7, 11-32.
- Szokolszky, Á. (2016). Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian studies*, 30 (1), 17-55. <https://doi.org/10.1556/044.2016.30.1.2>
- Tanterv az általános gimnázium számára : a VKM 1280-10.1950. sz. rendelete*. (1950). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Thiering, R. (Szerk.). (1938). *Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez I-II*. M. Kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

- Tóth, B. (1960). Szemléltetés a gimnázium pszichológia óráin. *Pedagógiai Szemle*, 10 (11), 1015-1025.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1960_2/?pg=450&layout=s
- Tóth, B. (1968). Pszichológia a gimnázium harmadik osztályában. *Köznevelés*, 24 (1), 17-19.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1968/?pg=20&layout=s
- Tóth, B. (1971). Kísérletező tanárok gimnáziumaink pszichológia óráin. *Pedagógiai Szemle*, 21 (1), 82-86.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1971_1/?pg=85&layout=s
- Tóth, B. (1974). Alapelvek és módszerek. In: Tóth Béla (szerk.) *Módszertani kézikönyv a gimnáziumi pszichológia tanításához*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tunkli, L. (1963). A gimnáziumi pszichológiaoktatás öt éve (1957-1962). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 20 (1), 142-147.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPszichologiaiSzemle_20/?pg=143&layout=s
- Varga, Z. (1980). Miért unalmas tantárgy a pszichológia?. *Köznevelés*, 36 (42), 12.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1980/?pg=811&layout=s
- Varsányi, L. (1957). A lélektan és a logika bevezetése a gimnáziumokba. *Köznevelés*, 13 (21), 491-493.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozneveles_1957/?pg=696&layout=s
- Vass, V. (1996). Az Országos Köznevelési Tanács tantervi munkálatai a XIX. században. *Magyar Pedagógia*, 96 (3), 231-250.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPedagogia_1996/?pg=242&layout=s
- Vladár, E. (1978). *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve – pszichológia, kísérleti fakultatív tanterv*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Vladár, E. (1981). *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve – pszichológia, fakultatív tanterv*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Welker, O. (1974). Az új gimnáziumi tanterv előkészítésének néhány kérdése. *Pedagógiai Szemle*, 24 (4), 291-299.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1974_1/?pg=318&layout=s
- Zrinszky, L. (1974). Országos konferencia a világnézeti-politikai képzésről. *Pedagógiai Szemle*, 24 (9), 877-878.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PedagogiaiSzemle_1974_2/?pg=306&layout=s

Rendeletek:

- 17.630/1879. (VII.3.) A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek rendelete, a gymnasiumi tanítás terve tárgyában
- 16.179/1880 (VII.V) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete utasítások a gimnáziumi tanítástervhez

32.818/1899. (V.VI.) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete a középiskolai új tantervek tárgyában

43.381/1903. (VIII.XXIV.) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete utasítások a gimnázium tantervéhez

Törvények:

1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről